

РЕЦЕНЗІЇ

*Анатолій Філінюк,
Юрій Клімчук*

**SOUFFLET G. MAQUISARDS RUSSES EN BOURGOGNE.
HISTOIRE DU DÉTACHEMENT LÉNINGRAD 1943–1944 /
GÉRARD SOUFFLET. – PARIS: ÉDITIONS DE L'ARMANÇON,
2016. – 191 P. (ПРО ПРАЦЮ ЖЕРАРА СУФЛЕ
«РОСІЙСЬКІ ПАРТИЗАНИ-МАКІ В БУРГУНДІЇ»)**

На сучасному етапі вивчення та переосмислення питання про участь і внесок українців у Русі Опору країн Західної Європи набуває дедалі більшої актуальності та гостроти з огляду на необхідність об'єднання зусиль українського народу, європейської і світової спільноти проти російської агресії на півдні та південному сході України. Тому цілком закономірно, що поява та опрацювання нової зарубіжної історичної літератури з цієї проблематики істотно розширює спектр можливостей для більш повного й всебічного розуміння різноманітних аспектів боротьби наших співвітчизників проти гітлерівських окупантів у рядах європейських месників, які не скорилися перед ворогом, а зі зброєю в руках чинили активний опір людиноненависній окупації у роки Другої світової війни. Особливого значення мають праці сучасних європейських дослідників, які ґрунтуються на значному архівному матеріалі, що раніше був не був введеним у науковий обіг. Саме такою є праця французького ученого Жерара Суфле «Російські партизани-макі в Бургундії», котра побачила світ весною цього року в Парижі¹. Як зазначає її автор, під словом «російські» в дослідженні він називає всіх вихідців із Радянського Союзу, адже у період Другої світової війни їх так називали і вказували в звітних документах європейського Руху Опору.

Книга цінною для нас є перш за все тому, що участь у Русі Опору Франції вихідців СРСР, зокрема українців, досі не була предметом систематичного та комплексного вивчення. Робота Ж. Суфле, який є фахівцем у галузі польського Руху Опору на території гірського басейну Бланзі – Монсо, представляє собою вагомий і копіткою роботу, побудовану на широкій історіографічній та джерельній базі, де простежена доля групи «російських» борців Опору в загоні «Ленінград» між Соною і Луарою, Ньєвром і Кот-д'Ором з 1943 по 1944 рік.

Методологічну основу свого дослідження автор визначив на ґрунті найновіших наукових підходів, розроблених французькою історичною школою. Це дало йому можливість простежити долю поляків і колишніх радянських військовополонених з часу їх потрапляння на французьку землю та довести до періоду повернення на Батьківщину. Зокрема, проаналізувати взаємовідносини польських і російських месників, що не завжди були тісними.

Джерельна та історіографічна база роботи справляє виключно позитивне

враження і в черговий раз дає змогу пересвідчитись, що у фондосховищах архівів Франції та Польщі зберігається надзвичайно цінна джерельна база. Особливу увагу привертають численні архівні документи Бюро Руху Опору та жандармерії історичного відділу (SHD) у Венсені, відомчі архіви у Сент-Луар, Н'євр та Кот-д'Ор, управління архівів жертв сучасних збройних конфліктів (BAVCC) в Каені, Інституті національної пам'яті у Варшаві, вивчення яких дозволяє зануритись у повсякденне життя мобільної партизанської групи «Ленінград», яка поєднувала різноманітні форми боротьби, спротиву, саботажу, та прослідкувати її шлях й скласти цілісне уявлення про командирів. Окрім того, автор використав для написання свого дослідження мемуарні джерела, статті, письмові та усні свідчення бійців та командирів, особисті справи учасників Руху Опору, праці вітчизняних та зарубіжних дослідників.

В передмові почесного професора сучасної історії Бургундського університету, голови етичного комітету Асоціації наукової та критичної історії окупації Франції Жан-Марка Берльєра «У пошуках істини...», якою починається праця, акцентовано увагу на сутність дослідницького проекту Жерара Суфле, яка полягає в намаганні автора «... максимально наблизитись до забутої, трансформованої, міфологізованої, затемненої забуттям, пам'яті та її метаморфоз, прогалин, конфліктів історії Руху Опору в Франції. Його єдиними критеріями стали: етика та історичний метод, які дозволили критично поставитися до всіх документів, відомостей, тверджень і перевірити всі джерела на предмет достовірності кожного факту, кожної інформації»².

Також Жан-Марк Берльєр підкреслює головний внесок Жерара Суфле в даному дослідженні – «руйнування ряду помилкових думок, які неабияк забруднили і затьмарили пам'ять тих років: озброєння стрільців і партизанів, відносини між мовними групами, перехід в сторону «гангстеризму», який проникає в ряди партизан і який пояснює деякі довго не зрозумілі уявлення про теплі стосунки між різними течіями Опору, а також такі трагічні непорозуміння, як протистояння партизан різних угруповань»³. Підсумовуючи, Жан-Марк Берльєр зазначає, що опрацювання великої кількості архівних матеріалів Франції та ряду інших держав «...обіцяє нам історію, нарешті звільнену від емоційної та ідеологічної заангажованості. Сімдесят років потому, прийшов час, щоб поглянути на речі, події, людей, поведінку... без омани і міфів»⁴.

У вступі Жерар Суфле говорить, що дана книга простежує історію радянських партизан під час їх перебування на території Сони-Луар, Н'євра, а згодом і Кот-д'Ор у період від жовтня 1943 до вересня 1944 р. Про цих людей, що пережили війну, часто зовсім не згадують у регіональних історичних документах. Проте, в тих областях, де вони перебували, старожили розповідають іноді про російських партизанів, зокрема, у комуні Етан-сюр-Ару на північному парапеті мосту є табличка із вигравіруваними словами: «10 серпня 1944 року, тут по звирячому закатовані німцями 4 героя Опору». Лише 8 травня 2015 р. до напису були додані прізвища трьох із них, і всім стало зрозуміло, що мова йшла про колишніх бійців Червоної Армії, яких доля війни привела у це маленьке містечко

Сони-Луар. Така ж доля спіткала й іншого російського бійця, що лише в 2015 р. отримав могилу зі своїм ім'ям на міському кладовищі Н'євра.

Автор книги прослідковує події, явища, що стосуються радянських людей, які перебували на французькій землі з тих чи інших причин. Так, архівні матеріали жандармерії періоду окупації – говорять нам про другу сторону перебування іноземців у Франції, незрозумілі для локальної пам'яті дії, що не мали раціонального зв'язку з їх героїчними вчинками в рядах французьких партизан – макі. Також автор підтверджує зв'язки польських комуністів, що працювали в шахтах басейну Бланзі з радянськими партизанами⁵. У цій розвідці порівнюються архівні матеріали, опитування в селах із багатьма джерелами, зібраними у Франції та Польщі, пропонується когерентна історія поляків і представників СРСР та їх дій упродовж всього їхнього перебування у Бургундії⁶.

Жерар Суфле наголошує на необхідності подальших студій з проблеми як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками, оскільки «...явище Руху радянського Опору на французькій землі мало досліджене: через незацікавленість тих, хто представляв Рух Опору, або ж небажання обговорювати франко-радянські часи у цей період, нестачу документів, небажання свідків згадувати ті події, адже велика кількість цих людей після війни знову пройшла через систему таборів у Франції, а згодом в Радянському Союзі. Упродовж багатьох років холодна війна ще більше віддалила союзників ... радянська пропаганда періодично згадувала про перебування радянських людей у Франції в період окупації»⁷.

У першому розділі «Генезис партизанщини» автор пояснює, звідки на окупованій території Франції взяли польські та радянські партизани: 22 червня 1941 р. армія вермахту вдерлась на територію СРСР і захопила тисячі чоловіків у полон і відправили до Франції, переважно в гірські райони Півночі і Лотарингії, де на великих промислових підприємствах не вистачало робочої сили. Їх тисячами збирали разом у трудових таборах, часто утримували в нелюдських умовах, які були розташовані поблизу вугільних родовищ Півночі і Па-де-Кале, гірничодобувної промисловості Лотарингії або для будівництва Атлантичного валу. Спираючись на документи державних архів Російської Федерації, російська дослідниця Ріта Урітська називає цифру в 135 456 ув'язнених і відправлених до Франції. В цих таборах створювалися групи Опору. Наприклад, в таборі Бомон була створена «Група радянських патріотів», яку очолював національний герой Франції, подолянин Василь Порик. Саме вона організовувала втечі з таборів і включала втікачів до партизанських загонів⁸.

Далі автор простежує створення Комуністичної партії Франції (КПФ) як філію Комуністичної партії СРСР. КПФ залучає в свої ряди емігрантів з різних іноземних громад і «мовних груп» та дає вказівку допомагати втікачам з таборів та організувати їх в бойові одиниці. Великою була російська еміграція у Франції, особливо після Жовтневої революції в Росії, яка після нападу Гітлера на СРСР виявляє свою активність і йде на співпрацю з комуністами. Далі автор книги зазначає, що «в грудні 1943 р. був створений Центральний Комітет ра-

дянських військовополонених у Франції, який продовжив місію допомоги військовополоненим та був тісно пов'язаним з підпільним комуністичним керівництвом. Крім того, на території гірничого регіону Монсо діяла Польська комуністична організація. З жовтня 1943 р. на півночі від Шалон-сюр-Сон діяло радянсько-польське підпілля, яке підтримувало постійні контакти з керівництвом ФТР-МОІ (керівництво стрільців і партизан трудових мігрантів) в Парижі⁹.

Другий розділ «Зима 1943–1944» присвячено розкриттю зв'язків між підпільниками і керівництвом ФТР-МОІ в Парижі. Зокрема, зазначається, що росіяни не соромились займатися бандитизмом, чим викликали невдоволення серед поляків¹⁰. Наведено документальні твердження з місцевого архіву жандармерії «1. Увечері 19 листопада в 20 годин вісім осіб, озброєних карабінами, автоматами і пістолетами, прийшли в будинок фермера... попросили їх погодувати... після чого залишили будинок... 2. 20 листопада 1943 року, між 2 і 2:30, стався збройний напад. За відсутності господарів будинку злочинці забрали певну суму грошей... Свідок бачив групу з семи-восьми осіб, які спілкувались між собою жестами та іноземною мовою...»¹¹. Співставивши різні факти, Ж. Суфле обґрунтовує висновок, що це була польсько-російська група, яка діяла в даному регіоні і займалась злочинною діяльністю.

Наступний розділ «Прихід радянських. Загін «Ленінград» присвячений подіям, котрі передували створенню загону «Ленінград». Зокрема, в провінції Нормандія, Н'євр, Кот-д'Ор і Сона і Луара діяли групи ФТР-макі з числа радянських людей (переважно втікачів з таборів), що мали досвід і незвичайну мужність. В січні 1944 р. був організований загін «Ленінград» на чолі з радянським офіцером Олександром Черкасовим, який втік з табору Бомон восени 1942 р. Потім разом із вінничанином Марком Слободинським і Гастон Ларошем він створив групу «радянських патріотів». 1972 р. у французькому журналі з вивчення СРСР було опубліковано велику статтю «Слідами французьких партизан» зі згадкою про очолюваний О. Черкасовим «Віктором» загін «Ленінград» у Бургундії. Францішек Орловські і Теодор Плонка були польськими побратимами в тому загоні. Ф. Орловські у спогадах писав про контакти з польським рухом опору в Парижі у грудні 1943 – на початку лютого 1944 р. заради допомогти товаришам-росіянам, які втікали з німецьких трудових таборів і не говорили по-французьки¹².

У розділі «Морван, воз'єднання з поляками» Жерар Суфле проводить тезу про те, що «...очолюваний Гастоном Ларошем Комітет радянських військовополонених відігравав роль центру політичної та військової боротьби радянських патріотів із нацизмом у Франції, передусім координував діяльність різних груп, які контролювали Північно-Східну Францію і Бургундію». На цій території діяв і польський загін ім. Міцкевича. З 27 червня по 16 липня 1944 р. проводились спільні дії польсько-російських груп, розділених внаслідок добре злагоджених німецьких атак¹³. Також зазначено, що в загоні «Ленінград» боролися й українці.

П'ятий розділ «Ударна колона полку Вальмі» присвячено подіям, які відбулись у липні-серпні 1944 р., коли поляки залишили загін «Ленінград» для утворення бойових одиниць, котрі стали ядром майбутньої армії, яка звільняла Поль-

щу від окупантів. Залишки радянських партизанських груп приєдналися до загону «Максим Горький». Поляки ще декілька місяців боролися пліч-о-пліч з радянськими людьми проти ворога в якості ударних сил макі FTPF Valmy. Жерар Суфле на основі численних джерел детально відтворює різні операції, проведені польсько-російськими групами Опору в Бургундії.

Для українських дослідників найціннішим є прикінцевий розділ «Звільнення Кот-д'Ор», де йдеться про загін «Максим Горький» черкашанина Івана Скрипая, що діяв у регіоні Д (Бургундія – Франш-Конте). В загоні макі «полковника Ніколя», як називали безстрашного земляка, «...було 42 росіянина, 90 іспанців, 5 чи 6 поляків, італійці та декілька французів»¹⁴. Зв'язковою з центральним штабом FFI в Парижі була Роза «Анна» Гарньєр, перекладачем був харків'янин Серж Чубар, який виконував важливі місії «полковника Ніколя». До прикладу, саме він привів залишки загону «Ленінград» у загін «Максим Горький». Жерар Суфле розкриває складні взаємини в російсько-польському підпіллі, зазначає, що поляки були боязкими, а росіяни неконтрольованими, що росіяни хотіли повернутись на Батьківщину, а поляки спрямовували сили на відновлення незалежності Польщі¹⁵. З розділу постає табірне життя загону «Максим Горький»: табір розташовувався у лісі, в оточенні дерев, ярів і вологого листя, де постійно майоріли російські та французькі прапори. Вечорами месники збиралися разом співали в хорі російської пісні. 17 вересня 1944 р. міжнародна група – «Максим Горький» брала участь у параді макі в Шатійон-сюр-Сен¹⁶.

У сьомому розділі, що має вигляд епілога, йдеться про долю колишніх бійців французького Руху Опору. Підкреслюється, що «польських бійців на Батьківщині зустрічали як героїв та віддавали їм почесні, росіян, натомість, після повернення на Батьківщину, звинувачували у зраді і піддавали репресіям»¹⁷. Підкреслюється, що доля росіян була різною – одні тікали з таборів і приєднувались до партизан, а інші, щоб уникнути смерті в таборах, приєднувались до німецької армії. Серед останніх були росіяни, українці, білоруси, вірмени, грузини, таджики і інші. Переважно – вояки армії генерала Власова, які перейшли на німецький бік і стали допоміжною частиною нацистських військ. Автор підкреслює, що, за останніми даними, їх налічувалося близько 120 тисяч. З часом вони вбивали своїх офіцерів і приєднувались до макі... Радянська сторона вимагала повернення в СРСР всіх радянських людей без виключення для розбудови власної держави, і це було задекларовано в угоді між союзниками на Ялтинській конференції¹⁸. Вказана також цифра репатрійованих із Франції до 1 жовтня до 1945 р. – 101 тисяча людей. Всі вони пройшли через спеціальні табори для перевірки лояльності до радянської влади. А далі наводяться ще й інші дані: діяло понад 150 таких таборів, зі 160 тис. військовополонених, які повернулись із звільненої Європи, лише 18 % змогли повернутись додому після «позитивного контролю», 43 % були відправлені назад до армії на відновлювальні роботи. Решта 39 % отримала клеймо зрадників й була засуджена на 10-25 років примусових робіт.

Після повернення в Радянський Союз всі партизани французького Руху Опору, як і солдати та офіцери Червоної Армії, що потрапили у полон, пройшли

фільтраційні табори. У принизливій процедурі в кожного з них конфіскували посвідчення добровольців, світлини, документи про військові звання і нагороди, отримані за антифашистську боротьбу. Після звільнення з фільтраційних таборів їх минуле було повністю стерте з історичної пам'яті, як ніби вони ніколи не йшли на фронт, і не вступали до лав учасників Опору Франції та інших держав. Лише 5 серпня 1991 р. колишнім учасникам французького Руху Опору було надано статус учасників Другої світової війни¹⁹.

Для нас особливий інтерес викликають додатки з багатим біографічним матеріалом про українців – учасників французького Руху Опору. Зокрема, в них йдеться про Івана Скрипая з Черкас та Сергія Чубаря з Харкова. Розповідь про «полковника Ніколя» або Івана Скрипая побудована на спогадах його племінниці Ніни Борисової та епізодах із книги Г. Газданова «Я присвятив себе боротьбі...», котрі засвідчують глибоку людську трагедію, пережиту незламним борцем. Після «державної перевірки» Іван Скрипай з 1947 р. жив у Львові. Але вже в березні 1950 р. його звинуватили у зраді Батьківщині, в зв'язках з іноземною розвідкою й багатьох інших тяжких «гріхах» і арештували, а згодом засудили на 10 років позбавлення волі з відбуванням покарання у виправно-трудових таборах. І лише в 1956 р. за відсутністю складу злочину патріот був реабілітований²⁰.

Невідомою для нас була і біографія Сергія (Сержа) Чубаря: «...начальник штабу партизан-макі загону «Максим Горький» народився в Харкові у 1908 р. Після революції 1917 р. опинився на французькій землі. В 1927 р. одружився та мав 2 дітей. До 1936 р. працював у національній південно-західній авіаційній будівельній компанії SNCASO в Парижі. З початком війни вступив у школу артилерійської підготовки Фонтенбло, яку в 1940 р. закінчив лейтенантом. Потім відновив цивільну діяльність у SNCASO та переїхав в Канни. Його повернення в Париж наприкінці 1942 або на початку 1943 р. позначилося вступом у Рух Опору проти нацизму. Зі своєю сестрою вони приєдналися до російських емігрантів, які вели підпільну боротьбу проти німецької армії і надавали допомогу радянським військовополоненим втікачам. У 1944 р. був направлений в Кот-д'Ор, де перебував і «полковник Ніколя» – Іван Скрипай. Він відіграв помітну роль у загоні «Максим Горький», який об'єднав чимало розрізнених радянських партизанських загонів. Також координував дії загону «Ленінград» вздовж Сони і Луари. Після звільнення йому присвоїли звання капітана FFI і відправили в школу керівників артилерії. Згодом він залишив армію та очолив завод із виготовлення парашутів у Кліші AVIOREX. У 1960–1968 рр. С. Чубар став технічним директором компанії Faure-Herman. Причиною його смерті стала серйозна травма, отримана під час замаху в червні 1962 р. від представників OAS – ультраправої націоналістичної терористичної організації, що діяла в період Алжирської війни (1954–1962 рр.)²¹.

Загалом, монографія Жерара Суфле стала помітною подією сучасної французької історіографії і має вагоме науково-пізнавальне значення в справі вивчення та осмислення участі й ролі українців у європейському Русі Опору.

Примітки:

- ¹ Soufflet G. Maquisards russes en Bourgogne. Histoire du détachement Léningrad 1943–1944 / Gérard Soufflet. – Paris: Éditions de l'Armançon, 2016. – 191 p.
- ² Там само. – Р. 7.
- ³ Там само. – Р. 8.
- ⁴ Там само. – Р. 9.
- ⁵ Там само. – Р. 11.
- ⁶ Там само. – Р. 12.
- ⁷ Там само.
- ⁸ Там само. – Р. 15-16.
- ⁹ Там само. – Р. 16-18.
- ¹⁰ Там само. – Р. 41.
- ¹¹ Там само. – Р. 42-43.
- ¹² Там само. – Р. 59-69.
- ¹³ Там само. – Р. 77-81.
- ¹⁴ Там само. – Р. 127.
- ¹⁵ Там само. – Р. 131.
- ¹⁶ Там само. – Р. 132, 139.
- ¹⁷ Там само. – Р. 140.
- ¹⁸ Там само. – Р. 140-141.
- ¹⁹ Там само. – Р. 142-144.
- ²⁰ Там само. – Р. 155-157.
- ²¹ Там само. – Р. 159-161.

Отримано: 12.11.2016 р.